

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

ISSN: 2980-1117

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 10

Aralık / December 2025

Sümeýra Nalbant
Artvin Çoruh Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

sumeyranalbant@artvin.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1406-8607

İran'da Modern Dönem Şii Tefsir Çalışmaları
Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Modern Shī'ī Qur'anic
Exegesis in Iran

Atıf/Citation: Nalbant, S. (2025). İran'da Modern Dönem Şii Tefsir Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Din ve İnsan Dergisi*, 5 (10), 259-278.

Yükleme Tarihi / Received Date: 29.10.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: Aralık 2025

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 259-278

DOI: 10.69515/dinveinsan.1813225

Makale Türü / Article Information: Araştırma Makalesi / Research Article

Değerlendirme / Review Reports: Çift Taraflı Kör Hakemlik | Double-blind referee

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. | Ethical principles were followed during the preparation of this study.

Etik Kurul Belgesi / Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. | Article does not require an Ethics Committee Approval.

Etik Bildirim / Complaints: dinveinsan@hby.edu.tr

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

Benzerlik Taraması / Similarity Checks: Yapıldı | Yes - intihal.net

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır. | Authors own the copyright of their work published in the journal; this work is published under the Attribution-NonCommercial 4.0 International license.

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; international standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

İran'da Modern Dönem Şîî Tefsir Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Modern Shi'î Qur'anic Exegesis in Iran

Özet

Tefsir alanı insanların Kur'ân'a ilgi, merak ve ihtiyaçları olduğu sürece genişlemeye ve eser vermeye devam edecek bir ilim dalıdır. Zaman içerisinde pek çok ekol, anlayış ve yöntem farklılıkları açısından çeşitlilik arz eden tefsir külliyatları tarih sahnesinde yerini almıştır. Çağdaş dönemde de bu ilim değişim ve gelişim göstermeye devam etmektedir. Son dönemde verilen eserler daha ziyade içtimâî tefsir yaklaşımı açısından değerlendirilmektedir. Modern dönem Şîî gelenek uzun süren bir duraklamadan sonra tefsir faaliyetlerine Tabâtabâî (1904-1981) ile yeniden başlamış ve onun ardından pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Tabâtabâî sonrası dönemde Şîî tefsir geleneğinde yaşanan gelişmelerin niteliğini ortaya koymak, özellikle de Türkiye'de çalışılmamış olan modern dönem İran tefsir faaliyetleri hakkında bilgi vermek ve çalışmaları analiz etmektir. Bu kapsamda yakın dönem tefsir faaliyetleri telif edilen eserler ve tefsir dersleri üzerinden tahlil edilmiştir. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak doküman analizi tekniğiyle yürütülmüştür. Çalışmada öncelikle çevrimiçi kaynaklardan hareketle müfessirler tespit edilmiş, ardından bu müfessirlerin resmî sayfalarına ve yayımlanmış tefsirlerine ulaşılmıştır. İncelenen veriler, tefsirlerin mukaddime bölümlerinden elde edilmiş olup bu metinler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İlgili çalışmalar analiz edildiğinde İran'da yazılan tefsirlerin ve verilen tefsir derslerinin toplumsal dönüşümü hedefleyen tefsir faaliyetleri olduğu görülmüştür. Aynı zamanda bu aksiyonların hükümet tarafından da desteklendiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, içtimâî tefsir, Tabâtabâî, İran, modern dönem, Âyetullah.

Abstract

The field of tafsîr continues to expand and generate scholarly works as long as people maintain their interest, curiosity and need for understanding the Qur'ân. Throughout history various schools, approaches and methodological differences have led to a rich diversity of tafsîr literature. In the modern era, this discipline has continued to evolve and develop. Recent works are commonly classified within the framework of the ijtimâ'î tafsîr (social exegesis) approach. The modern Shi'î tradition, after a long period of stagnation, resumed its tafsîr activities with Tabâtabâî (1904-1981) whose work initiated a wave of subsequent tafsîr writings. The aim of this study is to reveal the nature of the developments within the Shi'î tafsîr tradition after Tabâtabâî, to provide information about modern Iranian tafsîr activities— which remain largely understudied in Turkish scholarship—and to analyze these works. In this context, recent tafsîr activities were analyzed through authored works and tafsîr lectures. This research was conducted using a qualitative research method based on document analysis. An analysis of the related studies shows that the tafsîr works produced and the tafsîr lectures delivered in Iran constitute exegetical efforts that aim at social transformation. It has also been revealed that these actions were supported by the government.

Structured Abstract

This article examines the modern Shi'î tafsîr tradition in Iran. The modern Shi'î exegetical movement began with the Iranian scholar Muḥammad Ḥusayn Tabâtabâî (1904-1981) and his work *al-Mizân fî Tafsîr al-Qur'ân*. This tafsîr is widely regarded as a foundational reference in determining the acceptance of later exegetical works.

Muḥammad Hādī Maʿrifat, who produced significant studies on the history and methodology of tafsīr, begins his *al-Tafsīr wa'l-Mufasssīrūn fī Thawbihi'l-Kāshif* with *Tafsīr al-Qurʾān al-Ḥakīm* written by Muḥammad ʿAbduh (1849-1905) and Rashīd Riḍā (1865-1935). In this context he regards Ṭabāṭabāʾī's tafsīr as an example of *al-tafsīr al-ijtimaʿī* (social exegesis) within that school and includes most contemporary tafsīrs within this trend. Therefore modern Shīʿī tafsīr carries the characteristics of social interpretation.

The Shīʿī tafsīr tradition continues actively in key centers such as Najaf, Qom (Iran) and Lebanon. The aim of this study is to identify and evaluate tafsīr works written in Iran. One of the main objectives is to give priority to tafsīrs that have not been previously studied in Turkey in order to provide a basis for future research. Another goal is to determine the aims of these tafsīrs and briefly discuss the relationship between tafsīr and politics. After the establishment of the Islamic Republic of Iran, many religious scholars who served as *marājiʿ al-taqlīd* and participated in political life also produced tafsīr works. Therefore some figures included in this study are those who have held high positions in the Islamic Republic of Iran.

In identifying these figures, the official websites of the āyatullāhs listed on the Iranian government's site "irandataportal.syr.edu" were used. Muḥammad Hādī Maʿrifat's *al-Tafsīr wa'l-Mufasssīrūn* was also taken into account. Most religious authorities serving as *marājiʿ al-taqlīd* provide free access to their followers for various services such as fatwas, lecture videos and digital copies of their works. Based on this data, we collected and classified the names, PDF formats and lecture materials of their tafsīrs. In total twenty-seven āyatullāhs' websites were analyzed. Ten of them were found to have tafsīr works. One tafsīr was identified only by title but could not be reached and four *marājiʿ al-taqlīd* were found to have tafsīr lectures or studies without a complete tafsīr text.

The identified works were analyzed through a qualitative method using textual criticism and descriptive analysis. Based on the introductions of these works, the exegetes' methods and purposes were determined. This helped define the category and school to which each tafsīr belongs. Their own statements were examined to reveal their relationship with politics and their social goals. The study found that most exegetes aimed at social transformation and regarded tafsīr lessons as an important instrument for the religious education and moral formation of society.

The tafsīrs examined in this study include the following: Murtaẓā Muṭahharī (1920-1979), one of the leaders of the Iranian Islamic Revolution, authored *Āshnāyī bā Qurʾān*. Written in Persian, the work aims to help society understand the Qurʾān as a guide for every aspect of life and reflects the philosophical-mystical (*ḥikmī-ʿirfānī*) school. Imām Rūḥullāh Mūsavī Khomeinī (1902-1989), the founder of the Islamic Republic of Iran, authored *Tafsīr-i Sūrat al-Ḥamd*, a work commonly situated within the philosophical-mystical (*ḥikmī-ʿirfānī*) exegetical tradition.

Āyatullāh Muḥammad Ṭāliqānī (1910-1992) authored *Purtawī az Qurʾān*, a Persian tafsīr combining scientific, political and social interpretations. It seeks to present Islam's political doctrine and promote social change. Āyatullāh Abū'l-Qāsim al-Khūʾī (1970-1992) wrote *al-Bayān fī Tafsīr al-Qurʾān*, an unfinished work following the thematic (*mawḍūʿī*) method. Āyatullāh Jawād Āmulī (1933-1993) authored *Tasnīm fī Tafsīr al-Qurʾān*, written in Persian and later translated into Arabic. He emphasizes Qurʾānic sciences and belongs to the mystical-philosophical tradition. Āmulī also composed *Tafsīr-i Mawḍūʿī* an eighteen-volume work of thematic tafsīr.

Āyatullāh Sayyid ʿAbbās Ḥusaynī al-Kāshānī (1931-2010) wrote *al-Riḍwān fī Tafsīr al-Qurʾān* which could not be accessed directly. Āyatullāh Miṣbāḥ al-Yazdī (1934-2021) authored *Maʿārif al-Qurʾān*, a Persian tafsīr targeting young readers, using the thematic approach and emphasizing a holistic understanding of the Qurʾān. Grand Āyatullāh al-Ḥājj Muḥammad Taqī al-Mudarrisī (1945-2023) wrote *Tafsīr al-Hidāyah*, which interprets the Qurʾān as a guide for all human affairs and addresses contemporary issues through a social tafsīr perspective. Āyatullāh Jaʿfar Subḥānī's *Mafāhīm al-Qurʾān* is an Arabic thematic tafsīr that discusses political subjects as well. Āyatullāh Muḥammad Bāqir Ḥujjatī (1936-2025) a retired professor at the Faculty of Theology and Islamic Studies at the University of Tehran

together with Ustād ‘Abd al-Karīm Shīrāzī authored al-Kāshif. Written in Persian it aims to bring Muslims closer to the Qur’ān. It is one of the tafsīrs written from the perspective of munāsabāt al-Qur’ān and adopts an educational style supported by tables and illustrations.

When these tafsīr works and studies are carefully analyzed it becomes clear that they aim at transformation in both religion and society. The fact that figures who founded the Islamic Republic of Iran also produced tafsīr works highlights the close relationship between Qur’ānic exegesis and politics. These works are valuable contributions to the modern Shī‘ī exegetical tradition and deserve further research and contextual analysis to understand their intellectual and historical backgrounds.

Keywords: Tafsīr, ijtimā‘ī tafsīr, Ṭabāṭabā‘ī, Iran, modern period, Āyatullāh.

Giriş

Modern dönemde İran’da ortaya çıkan Şi‘î tefsir literatürü toplumsal-siyasal değişimlerle kurduğu ilişki bakımından dikkat çeken bir külliyat üretmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanan bu tefsir geleneği klasik mirasla bağını korumakla birlikte yeni sorun alanlarına yönelmiş Kur’ân’ı güncel meseleleri önceleyen bir perspektifle yeniden okuma çabası geliştirmiştir. Ortaya çıkan eserlerde çağdaş dönemde etkin rol oynayan Menâr ekolü ve içtimâî tefsir anlayışı gözlenmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de hakkında yeterli akademik inceleme yapılmamış modern dönem İran tefsirlerini tanıtmakta ve bu eserlerin mukaddimelerinden hareketle Tabâtabâî sonrası Şi‘î tefsir geleneğinde ortaya çıkan yönelimleri incelemektedir. Özellikle Şi‘î müfessirlerin toplumsal dönüşüm, siyaset, ahlak ve eğitim gibi konuları Kur’ân merkezli olarak nasıl yorumladıklarını tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, müfessirleri ve eserlerini tespit edebilmek için İran İslam Cumhuriyeti tarafından resmî olarak yayımlanan ve merci-i taklidlerin isimleriyle birlikte resmî internet sitelerine yönlendiren Iran Data Portal sayfasından yararlanılmıştır. (Ayatollahs’ Official Websites, t.y.) Bu eserlerin tespitinde İranlı tefsir tarihi alanında tanınan âlim Muhammed Hâdî Ma’rifet’in *et-Tefsîr ve’l-mufessirûn fî sevhîl-l-kaşîb* eserinden de faydalanılmıştır. (Ma’rifet, 1425)

Şi‘î tefsir geleneği uzun süren bir duraklamanın ardından Muhammed Hüseyin Tabâtabâî’nin Kum’daki Havza-i İlmiye’de tefsir halkası kurması ve *el-Mîzân fî tefsîri’l-Kur’ân* isimli eserini telif etmesiyle yeniden bir dinamizm kazanmıştır. Bu faaliyetlerin ilk temeli ise daha önce Necef’te Havza-i İlmiyye müfredatının olağan seyri dışında tefsir halkası kurup bir de bu alanda usûl kitabı yazan Muhammed Bâkır es-Sadr (1935-1980) ile atılmıştır. (Evsî, 1980, s. 51; Hâirî, 2012, s. 5/59-62; Kur’ân Yolu, 2018; Tabatabâî, t.y.; Uçar, 2008, s. 2/296) Ancak Tabâtabâî bugün Şi‘î tefsirde otorite olarak görülmektedir. Kendisinden sonra yazılan tefsirler ona mukayese edilerek eleştirilmekte veya övülmektedir. (Hüseyinî, 2004, ss. 8-10; Nalbant, 2025, s. 38)

Modern dönem tefsir anlayışında en etkin ekollerden biri içtimâî tefsir ekolüdür. Bu ekolün temel ilkelerinin pek çok tefsirde yansıması görülebilir. Mîzân da bu tefsirlerden birisidir. Bu bağlamda Hâdî Ma'rifet, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fî sevbihi'l-kâşib* isimli eserinde günümüzdeki tefsir hareketlerini Muhammed Abduh (öl. 1905) ve öğrencisi Reşîd Rızâ (öl. 1935)'nın kaleme aldığı *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-hakîm* eseri ile başlatmakta ve bu bağlamda Tabâtabâî'nin tefsirini bu ekol içerisinde içtimâî tefsir örneği olarak değerlendirmektedir. Hâdî Ma'rifet, günümüzdeki çoğu tefsir eserine içtimâî tefsir ekolü içerisinde yer vermektedir. Dolayısıyla modern dönem Şîî tefsiri, yöntem olarak içtimâî tefsir özellikleri taşımaktadır. (Ma'rifet, 1425, ss. 2/999-1011)

İçtimâî tefsirin temel hedefleri arasında bireyin inşası ve toplumun ıslahı yer almaktadır. (Doğru, 2022, ss. 81-84; Ma'rifet, 1425, ss. 1008-1010; Maşalı, 2020, ss. 118-122; Rahman, 2014, ss. 11-12; Şarkavî, 2019, ss. 229-284) Çağdaş dönemde İran'daki tefsir hareketlerini incelediğimizde siyasî arka plan ile birlikte toplumsal dönüşümün amaç edinildiği görülmektedir. (Amirpur, 2009, ss. 220-236) Bu çalışmada ele alınan tefsirlerde de bu amaç bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere tefsir dersleri ve telifinde halkı eğitme ve bilinçlendirme düşüncesi ön planda tutulmuş bu nedenle çoğu tefsir halkın anlayacağı biçimde Farsça kaleme alınmıştır.

Bu araştırmada bu durumu somut bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle İran'da merci-i taklid olarak görev yapan âlimlerin tefsir faaliyetleri kendi resmi sitelerinden hareketle tespit edilmiştir. Ardından tespit edilen eserlerin mukaddimleri incelenerek ilgili müellifin tefsirinde takip ettiği yöntem ve amaç ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mukaddimelerin incelenmesinde metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada yer verilen müellifler daha önce Türkiye'de hakkında çalışılma yapılmayan kimselerden oluşmaktadır. Böylece daha sonra araştırmaya konu olabilecek bir zemin de hazırlanmıştır. Bu açıdan makale bir yönüyle eser tanıtımı niteliği taşımaktadır. Çağdaş dönem Şîî tefsiri ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde ilgili araştırmaların bir konu bağlamında analiz edildiği görülmektedir. Örneğin *Kur'ân'ın Çağdaş Dönem Sünnî-Şîî Yorumu (el-Menâr/ el-Mîzân)* ve "Muhammed Cevâd Muğniyye'nin Et-Tefsîru'l-Kâşif'inde Kur'ân'ı Yorumlama Metodu" isimli çalışmalar yöntem açısından bir değerlendirmeyi ifade etmektedir. "Çağdaş Şia Müfessirlerinden Âyetullâhi'l-Uzmâ Nâsır Mekârim Şirâzî'nin Tefsîr-i Nümûne Adlı Eserinde Psikolojik Tahliller (Yûsuf Sûresi Örneği)", "Menhecu'l-Allame Nâsır Subhânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm Allame Nasır Sübhanî'nin Kur'an Tefsirindeki Metodu" ve "Şîî Tefsir Geleneğinde Muhammed Hüseyin Fadlallah ve Min Vahyi'l-Kur'ân isimli tefsiri: Dirâyet ve İçtimâî Yönü" çalışmalar ise ekol bağlamında değerlendirmektedir. (Ahmadi, 2020; Çakın, 2016; Çelik, 2021; Karadağ, 2017; Nalbant, 2025) Görüldüğü üzere yukarıdaki çalışmalar tek bir şahıs üzerine yapılan derinlik arz eden araştırmalardır. Ancak bu makalede belirli bir dönemde yaşayan pek çok şahsın bütüncül bir

şekilde değerlendirilmesi söz konusudur. Belirli bir tarihsel sıralama takip edilmiş ayrıca siyasi arka planda göz önünde bulundurulmuştur.

1. Tefsir Eserleri

Modern dönem İran tarihinde en önemli isimlerinden birisi Murtezâ Mutahharî'dir (1920-1979). İslam İnkılabına giden süreçte Mutahharî toplumun bilinçlendirilmesi amacıyla tefsir faaliyetlerini önemli bir unsur olarak görmüştür. Çağdaş dönem müelliflerinden biri olarak o da toplumu Kur'ân ile mesafeli ilişkisinden dolayı eleştirmekte, "Kur'ân'a dönüş" sloganını benimsemekte ve Kur'ân'ın insan hayatında dinamik bir yer edinmesi gerektiğini ifade etmektedir. (Amirpur, 2009, ss. 221-222) Müellife ait *Âşnâyi bâ Kur'ân* isimli 14 ciltten oluşan bir tefsir eseri bulunmaktadır. Eserin dili Farsça'dır. Mushaf sıralamasına uygun olarak tefsir edilmiştir. Ayrıca *İnsân der Kur'ân* isimli konulu tefsire örnek sayılacak bir eseri daha bulunmaktadır. Eser, *Mukaddeme-i ber cihânbeyni İslâmî* adlı ansiklopedik eserin dördüncü cildi olarak yazılmaya başlanmış ancak tamamlanamamıştır. (Mutahharî, 1445) Bu bağlamda müellifin diğer eserlerini de Kur'ân merkezli ele aldığı ifade edilebilir.

Mutahharî tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'ı anlamının her mümin üzerine farz olduğunu ancak âlimlerin bu konuda daha büyük sorumluluk sahibi olduğunu belirtmektedir. Müellife göre Kur'ân, insanın sahip olması gereken inanç, hukuk, eğitim, ahlak, toplum ve aileye yönelik ilkelerini ortaya koyan bir kitaptır. Kur'ân kendisi dışındaki bütün kaynaklar için bir ölçüttür. Mutahharî, Şîî kimliğinin de gereği olarak Kur'ân'dan sonraki en önemli kaynağın Şîî-İmâmî kültürde sahih kabul edilen *Kütüb-ü Erbaa* isimli dört hadis kitabının olduğunu söylemektedir. Şîî geleneğin Felsefe ve irfan geleneğine mensup bir âlim olarak Mutahharî felsefe alanındaki birikimini de tefsirine yansıtmıştır. Bu minvalde onun mukaddime bölümünde Kur'ân'ın bilgi kaynağı olması açısından felsefi analizler yaptığı görülmektedir. Bu kısımda o Kur'ân'ın bilgi değeri, Kur'ân'ın muhtevasının özgünlüğü ve Kur'ân'ın ortaya koyduğu ilkelerin ilahî kaynaktan gelen öğretiler olduğu meselelerini tartışmaktadır. Müellif kendine has üslubuyla sorular sorarak Kur'ân ilimleri konularını burada ele almıştır diyebiliriz. Kur'ân'ın dili, üslubu, tefsirde kaynak olarak aklın nasıl kullanılabileceği, felsefenin gereği, zannın bilgi edinmedeki rolü ve tarihin kullanımı gibi pek çok konuyu genişçe analiz etmektedir. (Mutahharî, 1389, s. 1/7-77)

Din merkezli bir yaklaşımla inkılap gerçekleştirerek İran İslam Cumhuriyeti'ni kuran İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî (1902-1989) de tefsir faaliyetlerinde bulunan Şîî âlimlerden bir diğeridir. Bu alanda *Tefsir-i sureyi Hamd* ismiyle Farsça bir eser telif etmiştir. (Humeynî, 1392) Türkiye akademisinde İmam Humeynî'nin siyasi kişiliğine ve velayet düşüncesine dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak müfessir kimliği açısından çalışılmadığı tespit edilmekle birlikte ona ait Kur'ân'ın te'vil edilmesine dair Farsça bir makalenin Türkçeye tercüme edildiği görülmüştür. (Rızâpûr, 2010) Humeynî'nin tefsirciliğine yönelik olarak ele alınabilecek

malzemelerin bulunduğu ifade edilebilir. Müellifin tefsirinde ele aldığı konular değerlendirildiğinde onun Şiî irfanî geleneğin bir temsilcisi olarak değerlendirmek mümkündür. Sûreyi irfan ve işari yönlerden ele almakta ayrıca devrimci kimliğini de tefsire yansıtarak “İslamî uyanış” gibi kavramlara yer verdiği görülmektedir. Ayrıca fâkih yönünü de tefsirinde göstermiş ilgili olduğunu düşündüğü “teyemmüm ve fer’i fıkıh” konulara da temas etmiştir. (Humeynî, 1392, s. 287)

İran İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşu esnasında İmam Humeynî’nin yanında yer alan ilmî ve siyâsî kişiliği ile ön plana çıkan Âyetullâh Seyyid Mahmûd et-Tâlekânî (1910-1979) tefsir eseri telif eden bir diğer İranlı âlimdir. (Öz, 2019, s. Ek-2/576-577) Tefsir faaliyetlerine Menş Sultan Camii ve ardından Hidâyet camiinde verdiği tefsir dersleri ile başlayan müellif, söylemlerinden dolayı Şah tarafından birkaç kez tutuklanmıştır. Hapiste olduğu yıllarda kaleme aldığı *Pertev-i ez-Kur’ân* isimli tefsiri 6 ciltten oluşmaktadır. (“Tâlekânî: el-Âlim ellezî kâne yebhasü ani’l-hakîka”, 2010) Kur’ân’ın tamamını tefsir etmemiş Fatihâ sûresinden Nisâ sûresi 24. âyetine kadar ve otuzuncu cüzü açıklamıştır. Eserin dili Farsçadır. (*Sîretü Tâlekânî*, t.y.; Tâlekânî, 1362) Tâlekânî’nin bu kitabı bilimsel tefsir ve siyâsî tefsir özelliği ile temayüz etmektedir. Müellif tefsirinde Kur’ân merkezli bir siyaset doktrini ortaya koymaktadır. (Amirpur, 2009, s. 220; İran’da bu bağlamda bir tez çalışması yapılmıştır. Hânmuhammedî, 1390) Bu bağlamda onun siyaset meselelerini tefsir bağlamında ele aldığı ve Kur’ân’da siyaset ilkelerine yönelik çıkarımlarda bulunduğu ifade edilebilir. Bu hem Şiî düşüncenin temel meselelerinden birisi hem de modern dönem tefsir hareketlerinin özelliklerindendir. Tâlekânî tefsirini halkı eğitip toplumsal bir değişimi hedeflediği için kolay, anlaşılır ve basit bir üslupla kaleme almıştır. Onun hedeflerinden biri de İran toplumunun kültürel, siyasi ve ekonomik sorunlarına Kur’ân merkezli çözümler üretmektir. Müellif Kur’ân’ı hayatın tüm yönlerine hitap eden dinamik ve aksiyon kitabı olarak telakki etmektedir. (*Âyetullâh Tâlekânî ve tefsîr-i siyâsî Kur’ân*, 1393) İranlı bazı araştırmacılara göre Tâlekânî’nin tefsir faaliyetleri İran toplumunda İslamî ideoloji oluşturma hususunda büyük katkı sağlamıştır. (Amirpur, 2009, s. 221) İşte bu nedenle de siyasal-toplumsal tefsir kategorisinde değerlendirilmiştir.

Tâlekânî, mukaddimede Kur’ân’ı yalnızca bir metin olarak değil, maddî-manevî, psikolojik, bilişsel ve amelî boyutlarıyla insan hayatını kuşatan bir rehber olarak tasvir etmektedir. Kıssalardan hareketle Kur’ân’ın hayat düzenini nasıl kurgulaması gerektiğine işaret etmektedir. Kur’ân’ın insan hayatı üzerindeki varoluşsal ve ontolojik değeri üzerine değerlendirmeler yapmaktadır. İnsanın tarihi süreç içerisindeki gelişim ve değişimi üzerinde durmakta ve analizlerini bilimsel yorumlarla desteklemektedir. Bu bağlamda sanayi devriminin, endüstriyel ilerlemenin ve teknolojik gelişmelerin insan fitratına, biyolojisine ve doğaya verdiği zararlara da dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber’den Hz. Ali’ye ondan imamlara varan ve ehlibeyt olgusunu

ifade eden tarihi sürece yer vermekte onlardan aktarılan bilgilerin önemini vurgulamaktadır. Yine Kur'ân'ın cem'i, hadislerin yasaklanması ve kıraat ihtilafları gibi Kur'ân tarihi bilgilerine de temas etmektedir. Tasavvufi ve felsefi ekolü Ehl-i Beyt geleneği adına eleştirmektedir. Bu bölümde Kur'ân'ın tevili ve rey ile tefsiri meselelerini tartışmakta pek çok âyeti aktararak konulu tefsir örneği sergilemektedir. Aynı zamanda hadislere de yer vermektedir. (Tâlekânî, 1362, s. 1/1-17)

Tâlekânî Kur'ân'ın bir hidayet kitabı olduğunu belirterek Kur'ân'dan uzaklaştığını iddia ettiği Müslümanları ona davet etmektedir. Bu konuda her bir müminin bizzat kendisinin Kur'ân'dan sorumlu olduğunu hatırlatmaktadır. Tefsir yöntemi olarak şunları ifade etmektedir: 1. Kelimelerin köklerine inmek ve nüzûl dönemindeki anlamını tespit etmek. 2. Âyetin maksadını ortaya koymak, belaği nükteleri anlamak ve tefekkür ederek derin manalara ulaşmak. 3. Psikolojik unsurları, toplumsal gelişmeleri, milletlerin ilerleme ve gerileme nedenlerini tespit etmek. 4. Cahiliye dönemi Arap toplumunun ortamına ve Kur'an'ın indiği zamana dikkat etmek gerekir. Böylece Kur'ân'ın onları nasıl etkileyip değiştirdiği önemli bir unsurdur. 5. Âlimler ve araştırmacılar aklî ve felsefî ilkelerini ve bilgilerini Kur'an yoluyla düzenlemelidirler. 6. Müteşabihlerin tefsirinde ve hükümlerin istinbatında sahih Ehl-i Beyt rivayetlerine müracaat etmek. Son olarak Tâlekânî tefsirini Farsça yazma sebebini açıklamakta bunun Arapça bilmeyen İranlıların fayda ve hidayeti için tercih ettiğini açıklamaktadır. (Tâlekânî, 1362, s. 1/18-20) Tâlekânî, modern Şîî tefsir geleneğine yaptığı katkı sebebiyle dikkate değerdir. Modern dönem siyaset ve tefsir ilişkisi açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

Modern dönem Şîî tarihinin önemli simalarından biri olan, siyasî ve ilmi kişiliği ile ön plana çıkan büyük merci-i taklid Âyetullah Ebû'l-Kâsım Hûî (1970-1992), tefsir alanında eser veren müelliflerden bir diğeridir. Hûî'nin Kur'ân tasavvuru ile ilgili Ahmet Karadağ'a ait "Modern Dönemde Şîa'nın Kur'ân Tasavvuru" isimli bir çalışması bulunmaktadır. Ancak tefsir eseriyle ilgili bir araştırma tespit edilmemiştir. (Karadağ, 2019, ss. 173-197) Hûî her ne kadar tefsir yazmaya niyet edip tefsiri bitirmeye ömrü ifa etmemişse de *el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli bir eser kaleme almıştır. Eser, Kur'ân ilmi konularından oluşan bir mukaddime ve Fatiha sûresinin tefsirini içermektedir. (Hûî, 2009) Müellif mukaddimesinde küçüklüğünden beri Kur'ân'ın hayret ve ilgisini celp ettiğini ifade ederek Kur'ân'ın evrenselliğine, hayatın her yönüne hitap eden muhtevasına ve muciz bir kelam oluşuna vurgu yapmaktadır. (Hûî, 2009, ss. 11-12) Eserinde kıraat (Mürselov, 2009), Kur'ân'ın tahrifi, Kur'ân'ın zahiri ve Kur'ân'da nesh gibi konulara temas etmektedir. Ayrıca tefsirinin sonunda yer alan ekler bölümünde yirmi altı meseleyi daha tefsirine taşımaktadır. (Hûî, 2009, ss. 499-528) Tefsirinde konulu tefsir yöntemini takip eden müellif, özellikle nesh konusuna geniş bir yer ayırmıştır. İmam Hûî, buradaki bölümü Ebû Bekir en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve'l-mensûh* kitabı üzerine bina etmiştir. Kitapta neshedildiği ifade edilen 138 âyetin hiçbirinin nesh edilmediği şeklinde itiraz yöneltten müellif, bu âyetleri 36 âyete indirip neden nesh olmadığını

gerekçeleri ile birlikte açıklamaktadır. Hûî yalnızca Hz. Ali hakkında indiği beyan edilen Mücadele sûresi 12. ve 13. âyetlerinde nesh olduğunu kabul eder. Bu durumda müellifin modern dönem nesh anlayışını benimsemekle birlikte Şîî kimliğinin de tefsire yansıdığını göstermektedir. (Hûî, 2009, ss. 275-382) Bu da onun modern dönem tefsir paradigmalarına yakın bir anlayış benimsediğini göstermektedir. (Albayrak, 2010)

Hûî'nin Fatihâ sûresini tefsir yöntemi şu şekildedir: Öncelikle sûrenin giriş bölümünde Mekki-Medenî olup olmadığına, nüzûl sebeplerine ve faziletini ele almaktadır. Âyetlerin amaçları bölümünde diğer âyetlerle ilişki kurarak Kur'ân bütünlüğüne dikkat etmektedir. Son olarak sûrede verilen mesajlar başlığıyla genel bir sûre değerlendirmesi yapmaktadır. (Hûî, 2009, ss. 418-423) Hûî'ye ait bir de *Nefahâtü'l-İcâz* isimli Kur'ân'ın icaz yönlerini anlattığı bir eser bulunmaktadır. (Hûî, 1923) Bunun yanında 50 ciltten oluşan *Mevsûatü'l-İmâm el-Hûî* ismiyle bilinen ansiklopedik bir eserde konuşmaları, vaazları, dersleri, fetvaları ve görüşlerinin yer aldığı bir külliyyatı da vardır. Bu eserde tefsir ile ilgili bölümlerde bulunmaktadır. Örneğin eserin birinci cildinde Kur'ân ilmindeki yenilikler, İmam Hûî'nin tefsir yaklaşımı, nâsîh ve mensûh konusu, yeni bir bakış açısıyla Kur'ân'ın mucize olması, Tefsirde mezhebî birlik meselesi, Kıraat ihtilafları ve yedi vecih gibi konular yer almaktadır. (Hûî, Ebü'l-Kâsım el-, 2009, s. 1/4) Bu anlamda Hûî'nin müfessir kimliğini incelemek için çeşitli materyaller mevcuttur.

Âyetlerin tefsir edildiği bölümde âyetleri tek tek açıklamaktadır. Bu bölümde dilsel izahlara değinmekte görüşlerini diğer âyetler ve şiirlerle desteklemektedir. Tefsir başlığı altında âyetlerden yaptığı çıkarımlara yer vermektedir. (Hûî, 2009, ss. 425-428) Müellifin tefsir yönteminde dilsel izahlara bu kadar fazla yer vermesi dikkat çekicidir. Tefsirin tamamını yazabilseydi diğer sûrelerde de kavram ve irab meselelerine bu kadar yer verir miydi yoksa mesaj üzerine mi odaklanırdı bilemeyiz. Fakat Fatihâ sûresinde kullanılan yöntem buna işaret etmektedir. Onun yönteminde bariz olan ilke Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir.

Âyetullah Cevâd Âmûlî (1933-1993) çağdaş dönem Şîî tefsir hareketinde önemli müelliflerden birisidir. Tefsir derslerinin telif edilmesiyle oluşan *Tesnîm fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli Farsça basımı 30. cilt Arapça basımı 12. cilt olan dikkate şayan bir eseri bulunmaktadır. (Âmûlî, 2011) Müellif tefsirinin mukaddimesini bir tefsir usulü kitabı şeklinde ele almakta Kur'ân'ın Kur'ân'la, Sünnetle, akılla, reyle tefsir edilmesi; sebab-i nüzul konusu ve masumlar nezdinde Kur'ân'ın sıfatları şeklinde konuları işlemektedir. (Âmûlî, 2011, s. 1/59-305) Sûreleri Kur'ân sıralamasına göre tefsir etmektedir. Sûrenin tefsirine bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde sûrelerin isimleri, nüzûl bilgileri, sûre sıralaması, âyet sayısı, bağlamı ve sûrenin genel mesajları gibi konulara değinmektedir. Âyetleri tek tek incelemekte genel bir çıkarımla başlayarak kelime tahlilleri, kavram analizleri yapmaktadır. Ardından latifeler ve işaretler başlığıyla âyetlerden yaptığı çıkarımlardan bahsetmektedir. Son olarak âyetlerle ilgili rivayetleri

zikretmektedir. (Âmûlî, 2011, s. 1/308-378) Bu bilgilerden hareketle Âmûlî'nin irfanî geleneğe mensup hem rivayet hem de dirayet tefsir yöntemleri benimseyen bir müfessir olmasından bahsedebiliriz.

Âmûlî'in ayrıca *Tefsîr-i mevdûî* isimli 18. ciltten oluşan konulu tefsir eseri de bulunmaktadır. Bu eserin dili Farsçadır. (Âmûlî, 1405) Kur'ân ilimleri sahasında *Nezâhet-i Kur'ân ez tahrif* ve *Îcâz-i Kur'ân* ile tabakat alanında 9 ciltten oluşan *Ricâl-i tefsîrî* isimli eserleri de Âmûlî'nin müellefatı arasında yer almaktadır. Bu eserlerin tümünün dili Farsçadır. (Âmûlî, 1293, 1395, 1397) Müellifin tefsir alanında Şîî tefsir geleneğine büyük katkı sağladığı açıktır. Kendisi hakkında yapılmış bir çalışma bulunmamakla birlikte bazı makaleleri Türkçe yayınlanmıştır. (Cevad-i Amulî, 2012, ss. 109-123; Cevâd-i Âmulî, 2020, ss. 7-26)

Âyetullah Seyyid Abbâs Hüseyinî el-Kâşânî'ye (1931-2010) ait olduğu belirtilen *er-Rıdvân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirin 30 ciltten oluştuğu ifade edilmektedir. Ancak eser hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak güçtür. Kâşânî'nin resmî internet sitesinde yalnızca eserin adı ve cilt sayısı yer almakta ve bazı haber sitelerinde ise vefatından sonra bu tefsirin yayımlanmasını vasiyet ettiği oğlunun da eserin yakında yayımlanacağına dair açıklama yaptığı belirtilmektedir Dijital ortamda eserle ilgili bilgiye ulaşmak oldukça zordur. Bu durumdan hareketle, tefsirin henüz basılmadığı ve muhtemelen yazma hâlinde bulunduğu söylenebilir. (Al-Ulemâ, 1200; “er-Rıdvân fî tefsîri'l-Kur'ân' eser-i Allâme-i Kâşânî çâp mîşode”, 1389; Kâşânî, t.y.) En doğru bilginin İran'da eserin matbu olup olmadığının yerinde incelenmesiyle elde edileceği kanaatindeyiz.

Âyetullah Muhammed Takî Misbah el-Yezdî (1934-2021): Müellifin *Meârifu'l-Kur'ân* isimli bir tefsiri bulunmaktadır. Bu tefsirin aslı Farsçadır ve üç ciltten oluşmaktadır. (Misbâh Yezdî, 1393) Daha sonra Arapçaya iki cilt olarak tercüme edilmiştir. Tefsir konulu tefsir örneğini oluşturmaktadır. Müellif, toplumun Kur'ân iklimine yabancı kalması ve toplumu aldatmak için tezviratlar yayan kimselerden halkı korumak için âlimlerin sorumluluk alması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, Kur'ân'daki kavramları bütüncül bir yaklaşımla ele alıp bunları yine Kur'ân'dan hareketle açıklayarak toplumun kolaylıkla anlayabileceği bir biçimde sunmak amacıyla tefsir kaleme aldığını ifade etmektedir. Kategorik ayrımın gençlerin Kur'ân'a yaklaşması için önemli bir unsur olduğunu düşünmektedir. Müellif bunu yaparken Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme yöntemini benimsediğini açıklamaktadır. Buna göre o, ilk olarak konuyla ilgili âyetleri bir araya getirmiş ve âyetlerdeki konuları derinlemesine tahlil etmiş ardından anlaşılmayan yerlerde diğer âyetlere giderek konuya açıklık getirmek istemiştir. Müellif bu hususta Tabâtabâî'nin yöntemini benimsediğini ifade etmektedir. Ancak onun Kur'ân sıralamasına göre yaptığı tefsirin de âyetlerin bağlamını diğer âyetlerle ilişkisini tam olarak işlemediğinden bazı konularda eksiklikler olabileceğini düşünmektedir. Misbâh Yezdî Kur'ân'ın temel ana konuları olan tevhid, nübüvvet ve ahiret ilkeleri bağlamında tefsirini on tema altında ele almaktadır. Müellifin

tefsirinde ele aldığı üst başlıklar şunlardır: Marifetullah, alem bilgisi, insan bilgisi, yöntem bilgisi, rehber bilgisi, Kur'ân bilgisi, Kur'ân'da insan karakteri ve ahlak, Kur'an'da ibadetler, Kur'ân'da bireysel hükümler ve Kur'ân'da toplumsal hükümler. (Misbâh Yezdî, 1426, ss. 5-20)

Burada dikkat çekici husus müellifin özellikle gençlere ve topluma ulaşma arzusudur. Burada onun tefsiri bir dönüşüm aracı olarak kullandığı düşünülebilir. Kendisinin İran İslam Devleti meclis üyelerinden biri olduğu malumdur. Toplumu dindarlaştırma politikalarından biri olarak tefsir faaliyetleri yaptığı iddia edilmiştir. Bu bağlamda Şîî kimliği ile birlikte tefsir içtimâî tefsir ekolü bağlamında değerlendirilmelidir.

Misbâh Yezdî'nin konulu tefsir alanında değerlendirilecek pek çok müstakil eseri bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak kendi resmi sitesinde yayınladığı *el-Ahlâk fi'l-Kur'ân* isimli eseri verilebilir. Eser, müellifin verdiği konulu tefsir derslerinin öğrencileri tarafından tetkik edilmesiyle oluşmuştur. (Misbâh Yezdî, 1997) Konuyla ilgili bir diğer eser de *el-Harb ve'l-cihâd fi'l-Kur'ân*'dır. Bu eser, Misbâh Yezdî'nin Hak Yolu (فى طريق الحق) derneğinde 1986 ve 1987 yıllarında verdiği konulu tefsir derslerinin öğrencileri tarafından bir araya getirilmesi sonucunda basılmıştır. (Misbâh Yezdî, 2015) Müellifin ayrıca *el-İmâme ve'l-vilâye fi'l-Kur'ân-i'l-kerîm* ve *el-Hukûk ve's-siyâse fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitapları da bulunmaktadır. (Misbâh Yezdî, t.y.)

Âyetullah Uzmâ el-Hâc es-Seyyid Muhammed Taki el-Müderrişî (1945-2023), *Tefsîr-i hidâyet* isimli 18 ciltten oluşan Farsça bir tefsiri bulunmaktadır. (Müderrişî, 1377) Müellifin bu tefsiri *Min hedyi'l-Kur'ân* ismiyle Arapçaya da tercüme edilmiştir. Hâc, Nûr, Furkân, Şuarâ ve Lokman surelerinin risaleler halinde tefsir edildiği *Beyyinât min fıkhi'l-Kur'ân* ve Kur'an'ın ana konularının ele alındığı *el-Kur'ân hikmetü'l-hayat* isimli tefsir çalışmaları da mevcuttur. Bunun yanında kadınlarla ilgili konuları Kur'ân'dan hareketle ele aldığını söylediği *el-Mer'e fi'l-mücteme'l-İslâmî* isimli konulu tefsir sayılabilecek bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eserlerin dili Arapçadır. (Müderrişî, 1391, s. 5, 1422, 1429, 1431, 1432, 1433, 1434, 1994) Ayrıca et-Tedebbür fi's-sureti ... veya et-Tedebbürât fi's-sûreti ... şeklinde 52 dersten oluşan tefsir dersleri mevcuttur. Bu dersler onun Cuma vaazlarında yaptığı konuşmaları ifade etmektedir. (Müderrişî, t.y.)

Müderrişî tefsir ve insan arasındaki ilişkiyi şöyle değerlendirmektedir: “Bazıları Kur'an'ı tefsir yapmamız gerektiğini düşünür oysa bize göre bizim asıl sorumluluğumuz işlerimizi Kur'ân'la tefsir etmemizdir. Çünkü Kur'ân nur, ışık, furkan ve hidayet kitabıdır. Biz hayatımızın belirsiz yönlerini ona arz edersek ondan pek çok şey öğreniriz. İşte bu kitap hayatımızda karanlık kalan yerleri Kur'ân'ın nuru ile aydınlatmak için yazılmıştır.” (Müderrişî, 1422, ss. 9-10) Tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri alanında kaleme aldığı *Buhûs fi'l-Kur'âni'l-hakîm* isimli eserinde de buna yönelik bir metot benimsediği görülmektedir. Nitekim bu kitapta nâsih-mensûh, muhkem ve müteşâbih gibi konuların yanında Kur'ân'da psikoloji, ahlak, toplum ve yönetim gibi konulara yer

vermektedir. Bu eserinde Kur'ân'ın felsefesini ve Kur'ân'ın bizden istediği tedebbür yönteminin nasıl olduğunu ele almaya çalıştığını belirtmektedir. (Müderrişî, 1424, ss. 3-5)

Müderisî'nin tefsiri, Kur'ân sıralamasına göre telif edilmiştir. Âyetler ve güncel konular arasında ilişki kurularak içtimâî bir tefsir örneği verilmiştir. Tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'dan uzaklaşan müminlerin kayborduğu bu nedenle yeniden Kur'ân'a dönmeleri gerektiğini belirterek tefsirini yaşanan gerçeklik ve Kur'ân arasında bağlantı kurmak amacıyla yazdığını ifade eder. Buna uygun olarak da öncelikle Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi sonra iştişad, konulu tefsir, analitik ve eğitimsel yöntemleri benimsediğini; İsrailiyattan ve hurafelerden uzak durduğunu açıklamaktadır. (Müderrişî, 1429, ss. 1/12-17)

Son dönem Şîî tefsir hareketi içerisinde eser veren müelliflerden bir diğeri de Âyetullâh Ca'fer Sübhânî'dir. Subhanî, ilim geleneği açısından fakih ve muhaddis yönüyle ön plana çıkmaktadır. (Âyetullah Ca'fer Subhanî'nin resmi sitesinden faydalanılmıştır. *es-Siretü'z-Zâtiyye*, t.y.) Müellifin tefsiri ile ilgili Türkiye'de yapılmış Arapça bir tez çalışması bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın müellif ve eser açısından derinlemesine bir analiz sunmadığı söylenebilir. (Ahmadi, 2020) Subhânî, konulu tefsir metoduyla eserini telif etmiştir. *Mefâhîmu'l-Kur'ân* ismini verdiği tefsir külliyyatı 10 ciltten oluşmaktadır. Tefsirin dili Arapçadır. Tefsirinde yer alan konular şu şekildedir: Tevhid ve tevhid ile ilişkilendirdiği kavramlar (1. cilt), İslamî hükümet (2. cilt), risalet ve gayb bilgisi ile ilişkili meseleler (3. cilt), mucize ve şefaât (4. cilt), ismet, Kur'ân'da sahabe tefsiri ve otoriteye itaat (5. cilt), Allah'ın isimleri ve sıfatları (6. cilt), Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve hayatı (7. cilt), Kur'ân'da yeminler (8. ve 9. ciltler) ve son olarak Kur'ân'da adalet ve imamet (10. cilt). (Subhanî, 2010) Bu meseleler değerlendirildiğinde genel anlamda tefsirin siyaset ve yönetim merkezli konulardan oluştuğu ve Şîî kelimât meselelerin ön planda tutulduğu ifade edilebilir.

Müellif mukaddimesinde Kur'ân'ı asırların ve nesillerin kitabı olarak tanımlamakta böylece Kur'ân'ın evrenselliğini vurgulayarak Kur'ân'ın insan hayatını kuşatan tüm boyutları içerdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda İbn Abbâs'tan "Zaman Kur'ân'ı tefsir eder." rivayetini nakletmektedir. Müfessirlerin bilimsel verilerle Kur'ân'ı tefsir etmesini de zamanla ortaya çıkan hakikatler nevinden kabul etmektedir. Müellifin Kur'ân okuma ve eylem arasında ilişkiye dikkat çektiği de görülmektedir. Bu da onun toplumsal dönüşümü hedeflediğini göstermektedir. Modern dönemde atomik tefsirin yerini konulu tefsirin aldığını belirten Subhanî'ye göre konulu tefsir metodu Şîîlere âit bir yöntemdir. Bu konuda ilk eser veren müellif Bihârü'l-envâr tefsirinin sahibi Muhammed Bâkır el-Meclisî'dir (öl. 1110). Müellif bu metodun faydalı olduğunu açıklayarak tefsirinde bu yöntemi benimsediğini ifade etmektedir. (Subhanî, 2010, ss. 1/5-11)

Sübhânî'nin tefsir eseri dışında tefsir alanında ele aldığı başka çalışmalar da mevcuttur. Kur'ân ilimleri alanında *el-Menâhicü't-tefsîr fî ulûmi'l-Kur'ân*, *el-Kasasü'l-Kur'âniyye* ve *Âyât müşkile-i Kur'ân*'ı buna örnek olarak verilebilir. (Subhanî, 1432, 1433; Subhanî, Cafer, 1428)

İranlı Kur’ân âlimi ve “Hüccetü’l-İslam” lakabıyla meşhur Tahran Üniversitesi İlahiyat ve İslam Araştırmaları Fakültesi’nden emekli profesör Âyetullâh Muhammed Bâkır Hüccetî (1936-2025) de tefsir alanında faaliyet gösteren bir diğer Şîî âlimdir. Kendisinin İran’da Kur’ân ve hadis ilimlerinin kurucusu olduğu ve aynı zamanda Murtezâ Mutahharî ile felsefe alanında doktora tezi çalıştığı belirtilmektedir. (“İranlı Kur’an Alimi Seyyid Muhammed Bakır Hücceti Vefat Etti”, 2025) Diğer müelliflerin aksine Hüccetî’nin resmî sitesi bulunmamaktadır. Hüccetî’nin Üstâd Abdülkerîm Şîrâzî ile birlikte kaleme aldığı *el-Kâşif* isimli 12 ciltten oluşan Farsça bir tefsiri bulunmaktadır. (Ma’rifet, 1425, ss. 2/1031-1032)

Eserin mukaddimesinde Şîrâzî, Kur’ân’ın evrenselliğine vurgu yaparak Arapça bilmeyen ve Farsça konuşan kimse ile Kur’ân arasındaki mesafeye vurgu yapmaktadır. Bağlamı bilmeyen ve tercümeden kaynaklı anlama problemi yaşayan kimselerin varlığı sebebiyle Kur’ân’ı anlaşılmaz, konularını dağınık ve günümüze hitap etmediğini düşünenlere yönelik bu tefsiri kaleme aldıklarını belirtmektedir. Bu nedenle âyetler arasındaki münasebeti dikkate alan, tarihsel bağlama önem veren ve önemli kavramları ön plana çıkaran bir yöntem kullandıklarını ifade etmektedir. Âyetleri yorumlarken Kur’ân’ın kendisi ve sahih haberlere başvurduklarını; eserin zahiri anlamla birlikte ayetlerin işaret ettiği batını yorumu da içerdiğini söylemektedir. Âyetleri tefsir ederken uyguladıkları ilkeleri şöyle açıklamaktadır:

1. Kelime ve kavramları doğru bir şekilde anlamak için köklerine inmek.
2. Eş anlamlı kelimeler, deyimlere ve Kur’ân’ın anlamını belirlediği (kâfir, muttaki ve zalim gibi) ıstılahı kelimelere dikkat etmek.
3. Bağlamı dikkate alarak âyetlere anlam vermek.
4. Âyetlerin nazil olduğu ortamını incelemek.
5. Nüzûl dönemine yakın Ehl-i Beyt tefsirlerini esas almak.
6. Âyetleri yalnızca nüzûl sebeplerine indirgememek.
7. Kur’ân’daki tekâmül sürecini görmek için nüzul sırasını bilmek.
8. Kur’ân’ın her nesle hitap ettiğini gösterebilmek için âyetlerin zahir ve batını açıdan yorumlayarak anlam boyutlarını tespit etmek.
9. Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsir etmek.
10. Âyetleri yorumlarken Kur’ân bütünlüğünü gözetmek ve konuları ilgili âyetlerle ilişki kurarak açıklamak.
11. Kur’ân’ı en güzel ve doğru şekilde Farsçaya tercüme etmek. (Hüccetî & Şîrâzî, 1366, ss. 1/10-16)

Müellifin özellikle vurguladığı mesele tefsirde sûre içerisindeki âyetlerin birbiriyle münasebeti ve sûrelerin münasebeti ile iç ve dış bağlama önem verdiğini açıklamasıdır. (Hüccetî & Şîrâzî, 1366, s. 14) Müellif gençleri muhatap aldığı için tefsirin yazımında basit, anlaşılır ve kolay bir üslup benimsemiştir. Bunu onun sûre girişlerinde ünite başlıkları gibi sûredeki ana temaları madde madde yazmasından, tefsir içerisinde konunun anlaşılması için tablo ve tarihi mekanlar ve coğrafya bilgisi için resim kullanmasından anlayabiliriz. (Hüccetî & Şîrâzî, 1366, ss. 1/23, 30-32, 35, 36-39, 43, 52) Böylece üniversitede hoca olan bu iki müellifin pedagojik formasyon ilkelerine dikkat ettikleri ve tefsire resim ve tablolarla görsel eğitim boyutu kazandırdıklarını ifade edebiliriz. Diğer müfessirlerde görüldüğü gibi Hüccetî ve Şîrâzî'nin temel hedefi de toplumun dindarlaştırılmasını sağlamak ve toplumun eğitilmesidir. Bu özellikler tefsirin incelenmeye değer olduğunu göstermektedir.

Muhammed Bâkır Hüccetî'nin tefsir sahasında *Pezûheşyi der târîhi Kur'ân-ı Kerîm Se makâle der târîhi tefsir ve nahiv, Esbâb-ı nüzûl ve Tahkîk havle İbn Abbâs ve mekânetihi fi't-tefsîri ve'l-meârifî'l-uhra* isimli çalışmaları bulunmaktadır.(Hüccetî, 1360, 1981, 1987, 1990) Abdülkerîm Şîrâzî'nin tefsir alanındaki diğer eserlerine ise altı ciltten oluşan *Hodâ ve ihtirâ'ât ez dîdegâh-ı ilm ve Kur'ân, Mîsâk mea'l-Kur'ân, el-Kur'ânü'n-nâtık ve el-Kur'ân fi'l-edebî'l-Fârisiyye* örnek olarak zikredilebilir.(Âzerşeb, 1418; Şîrâzî, 1991)

Yukarıda ismine ve tefsirine yer verdiğimiz müfessirler modern dönem İran tarihine ilim ve siyaset sahasında etki etmiş önemli isimlerdir. Bu Şîî âlimler toplumsal değişimde Kur'ân merkezli söylemlerini tefsir eserleri kaleme alarak tefsirin içtimâî yönünü teorik ve pratik boyutlarıyla ortaya koymuşlardır.

2. Tefsir Çalışmaları

Bu bölümde tespit edebildiğimiz kadarıyla Âyetullahların sitelerinde yer alan eserler bölümünde yer alan tefsir çalışmalarını zikredeceğiz.

1. Âyetullâh Uzmâ Kâzım Hüseyinî el-Hâiri: Aslen Iraklı olup Irak rejimi tarafından sürgün edildikten sonra İran'a yerleşmiştir. (*es-Sîretü'z-zâtiyye*, t.y.) Muhammed Bâkır es-Sadr'ın önemli öğrencilerinden biri olan el-Hâirî daha ziyade siyasî kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Ancak ilim alanında da önemli bir mevki edinmiş pek çok kitap yazmıştır. Onun müellefatında tefsir alanına ait iki eser bulunmaktadır: *Mefâhîmu terbeviyye fi kîssati Yûsuf ve Edvârü hayâtî'l-insân fi'l-Kur'ân*. (Hâirî, Kâzım el- Hüseyinî, 1401; Hâirî, Kâzım el-Hüseyinî, 1431) İki eserin dili de Arapçadır. Yûsuf sûresi ile ilgili çalışma, müellifin Cuma vaazlarının bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Mukaddimede ilginç bir şekilde Sünnî-Şîî ihtilafına, Sünnî mezheplerin kendi arasındaki ihtilaflara ve sahabe ihtilafına yer vermektedir. (Hâirî, Kâzım el-Hüseyinî, 1431, ss. 5-17) Bu meselelerin

esere özel kaleme alınmadığı yine Cuma vaazlarından bir diğerinin kitaba konulduğu düşünülebilir. Kur'ân'ın insan hayatındaki rolü kitabı, Hâîrî'nin Ramazan ayında yaptığı konulu tefsir derslerinin metinleştirilmiş hâlidir. Eserin mukaddimesinde yöntem olarak Muhammed Bâkır Sadr'ın yolunu takip ettiği ve onun ortaya koyduğu konulu tefsir metodunu esas aldığını belirtmektedir. (Hâîrî, Kâzım el- Hüseyî, 1401, ss. 7-15) Bu faaliyetlerin de toplumu bilinçlendirme, eğitme ve toplumsal dönüşümü sağlama hedefi güttüğü açıktır. Tefsir dersleri halka açık bir şekilde camide işlenmiş ardından telif edilmiştir.

2. İsfahan Havza-i İlmiyye medreselerinin yönetim ve idaresini elinde bulunduran Âyetullâh Hüseyin el-Mezâherî el-İsfehânî, fıkıh, ahlak, felsefe ve tefsir alanında ön plana çıkan İranlı bir âlimdir. Hâlâ hayatta olan müellifin İran felsefî geleneğine mensup kimselerden biri olduğu ifade edilebilir. Resmî sitesinde yer alan bilgilerde hayatına dair bir malumata yer verilmemiştir. Sitesi incelendiğinde daha ziyade ahlak ve irfan (Seyr-i sülûk gibi) alanında eser verdiği görülmektedir. Tefsir alanında ise Yâsîn sûresinin tefsiri ile Kur'ân'da kıyameti anlattığı konulu bir tefsir eseri bulunmaktadır. Eserin her ikisi de müellifin Ramazan ayında yaptığı sohbetlerin derlemesidir. Kitapta meseleler ahlak ve toplum merkeze alınarak işlenmektedir. (Mezâherî, 1362, 1380, 1395; Mezâherî vd., 1362; *Müellifât*, t.y.) Mezâherî'nin de tefsir faaliyetlerindeki amacının toplumu eğitmek ve bilinçlendirmek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ahlakî yönlere yaptığı vurgu bireyin içsel dönüşümünü hedeflediğine işaret etmektedir.

3. Kum Havza-i İlmiyye medreselerinin önde gelen âlimlerinden biri olan Muhammed Fâzıl Lenkerânî (1931-2007), aktivist ve ilmî kişiliğe sahip birisidir. İmam Humeynî'nin vefatından sonra ölene kadar taklid-i mercii görevini üstlenmiştir. (*Min Hayâtı Semmâha*, t.y.) Fıkıh alanında temayüz etmesiyle birlikte tefsir sahasında da Medhalû't-tefsîr isimli bir usul kitabı kaleme almıştır. Eserin dili Arapçadır. Eserde mûcize, kıraat ihtilafları, Kur'ân'ın zahiri, Kur'ân'ın tahrîf edilmesi ve Kur'ân'ın toplanması gibi usul ve Kur'ân ilimleri konuları yer almaktadır. (Lenkerânî, 1428)

4. Âyetullâh Muhammed Ali Garâmî, devrimden önce aktivist faaliyetlerden bulunan ve devrimden sonra İran toplumunun şekillenmesinde rolü olan önemli din adamlarından birisidir. Kum Havza-i İlmiyelerinin kurucuları arasındadır. Seyyid Kutub, Mevdûdî ve Tabâtabâî'nin kitaplarını Arapçadan Farsçaya tercüme etmiştir. Garâmî'nin diğer âlimlerden farklı bir özelliği daha bulunmaktadır. O, Kur'ân ile istihare yapmakla ön plana çıkmıştır. Kendisiyle yapılan bir röportajda bunun Kur'ân tefsiriyle ilişkili olduğunu söylemektedir. Ayrıca tefsir ilminin istihare bakmanın bir alt basamağında yer aldığını düşünmektedir. Allah ile kul arasındaki özel bir bağ sonunda gelişen bir yetenek olduğunu söyleyen Garâmî, bunun Ehl-i Beyt imamları ve âlimleri tarafından öğretildiğini savunmaktadır. Bu konuda Sünnîlerin bir uygulaması olmamasını ise onların dini Ebû Hureyre gibi Hz. Peygamber'in yanında bir buçuk yıl kadar zaman geçirmiş

kimselerden almasına bağlamaktadır. (Fethî, 2016; *Zendegi nâme*, t.y.) Bu söyleminden bile onun radikal bir Şîî olmasından bahsedebiliriz. Tefsir alanına ait Kur’ân ilimleri derslerinin ceminden müteşekkil bir eseri bulunmaktadır. Eserin içeriği müellifin medresede verdiği derslerden oluşan çeşitli ulûmu’l-Kur’ân konulardan oluşmaktadır. (Garâmî, 1392a) Yine medresedeki derslerinin daha sonra öğrencileri tarafından tetkik etmesiyle oluşan *Şenâhat-i Kur’ân* isimli “Kur’ân-ı Tanımak” şeklinde tercüme edebileceğimiz bir eseri daha bulunmaktadır. (Garâmî, 1392b, ss. 1-74) Her iki eserin dili de Arapçadır. Müellifin tefsir sahasını topluma ulaşmada bir aracı olarak kullanmasından bahsedemeyiz. Dolayısıyla yalnızca tefsir derslerine girmiş bir hoca konumundadır.

Sonuç

Modern dönem Şîî tefsir geleneği Muhammed Hüseyin Tabâtabâî ile birlikte yeniden canlılık kazanmış onun *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân* adlı tefsiri otorite kabul edilmiş ve kendisinden sonra kaleme alınan birçok eseri derinden etkilemiştir. Tabâtabâî’den sonraki süreçte tefsir faaliyetlerinin giderek arttığı görülmektedir. Bu çalışmaların genel olarak içtimâî tefsir ekolü çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda İran’da modern dönemde yürütülen tefsir faaliyetlerini ortaya koymak amacıyla geçmişte ve günümüzde merci-i taklîd olarak görev yapmış din âlimlerinin resmî internet siteleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda on tefsir eseri tespit edilmiş bunlardan dokuzu mukaddimleri esas alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca müstakil bir tefsir eseri bulunmamakla birlikte tefsir dersi veren ve bu alanda çalışmalar yapan dört isim de incelemeye dâhil edilmiştir.

Tefsir mukaddimelerinden elde edilen bulgular müfessirlerin çoğunun insanları Kur’ân’a yaklaştırmayı hedeflediklerini, Kur’ân’ın Müslümanların hayatının her alanında etkin bir rehber olmasına gayret ettiklerini ve bu suretle toplumsal dönüşümü amaçladıklarını göstermektedir. Dolayısıyla tefsir faaliyetleri, toplumun dindarlaşması ve dinî bilinç kazanması açısından önemli bir araç işlevi görmektedir. Özellikle İran İslam Devrimi’nin önde gelen isimlerinden Murtazâ Mutahharî, Âyetullah Seyyid Muhammed Tâlekânî ve Ebü’l-Kâsım el-Hûî gibi âlimlerin aynı zamanda tefsir kaleme almış olmaları bu bakımdan dikkat çekicidir. Bu eserlerin dili Farsçadır ve temel amaçlarından biri, Kur’ân’a yabancılaşan müminlerin dil engelini aşarak ilahî mesajı anlayabilmelerini ve hayatlarında yaşatabilmelerini sağlamaktır.

Tahran Üniversitesi emekli profesörlerinden Âyetullah Muhammed Bâkır Hüccetî ile Üstâd Abdülkerîm Şîrâzî’nin birlikte kaleme aldıkları *el-Kâşif* adlı tefsirde yazarlar özellikle gençleri hedef kitle olarak belirttiklerini ifade etmektedirler. Bu nedenle kolay anlaşılır bir dil ve sade bir üslup tercih etmiş, tefsiri ders kitabı niteliğinde düzenlemişlerdir. Eserde tablo, resim ve harita gibi görsel unsurlar kullanılarak Kur’ân okumayı daha cazip hale getirmek amaçlanmıştır.

Bu tefsirin hedefleri arasında Kur'ân-Müslüman-hayat ilişkisinin güçlendirilmesi de yer almaktadır.

Sonuç olarak incelenen tefsir eserleri ve derslerinin yalnızca bireysel bir dinî bilinç oluşturmaya değil aynı zamanda toplumsal yapıyı dönüştürmeyi amaçladıkları görülmektedir. Bu tefsirlerde Kur'ân'ın hayata rehberlik eden yönü ön plana çıkarılmış; inanç, ahlâk ve sosyal düzen arasındaki bağ yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu durum modern dönem Şîî tefsirinin hem ilmî hem de toplumsal işlev üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu araştırma İran'daki modern Şîî tefsir geleneğinin anlaşılmasına yönelik daha kapsamlı akademik çalışmalar için bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Çalışmada dönemsel bir inceleme takip edilmiş ve bütüncül bir bakış açısıyla genel bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Böylece bu makale ile hem tefsir ekollerinin tefsirler üzerindeki etkisini göstermeye hem siyasî arka planın müfessir üzerindeki rolünü tespit etmeye hem de ileride yapılacak mukayeseli çalışmalara zemin hazırlamaya yönelik sistematik bir çerçeve ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Ahmadi, M. (2020). *Menhecu'l-Allame Nâsir Subhânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm Allame Nasır Sübhanî'nin Kur'an tefsirindeki metodu* [Yüksek Lisans Tezi]. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, İ. (2010). *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*. Ensar Neşriyat.
- Al-Ulemâ, E. (1200, Erdibeheşt). *Âsâr ve te'lifât-ı allâme*. ayobolama.ir.
- Amirpur, K. (2009). Metne Değişen Yaklaşım: İranlı Aydınlar ve Kur'ân (S. Efe & M. Şentürk, Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 219-236.
- Âmûlî, A. C. (1293). *Ricâl-i tefsîrî*. Merkezü Neşri İsrâ.
- Âmûlî, A. C. (1395). *Nezâhet-i Kur'ân ez tahrif*. Merkezü Neşri İsrâ.
- Âmûlî, A. C. (1397). *İ'câz-i Kur'ân*. Merkezü Neşri İsrâ.
- Âmûlî, A. C. (1405). *Tefsîri mevdûî: Kur'ân der Kur'ân* (Vols. 1-18). Merkezü Neşri İsrâ.
- Âmûlî, A. C. (2011). *Tesnîm fî tefsîri'l-Kur'ân* (A. Rızâ, Çev.; Vols. 1-12). Dârü'l-İsrâ.
- Âyetullâh Tâlekânî ve tefsîr-i siyâsî Kur'ân. (1393, ehriver).
- Âzerşeb, M. A. (1418). *Likâü mea'l-doktor Abdülkerîm bî Âzâr Şîrâzî*. iranarab.com.
- Cevad-i Amulî, A. (2012). Kur'ân'da Hac. *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 1(2), 109-123.

- Cevâd-i Âmulî, A. A. (2020). Nehcû'l-Belâga'da Kur'ân. *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 9(16), 7-26.
- Çelik, İ. (2021). *Kur'ân'ın Çağdaş Dönem Sünnî-Şîî Yorumu (el-Menâr/ el-Mîzân)*. Fecr Yayınları.
- "er-Rıdvân fî tefsîri'l-Kur'ân" eser-i Allâme-i Kâşânî çâp mîşode. (1389, Teyr). *İqna*.
Es-Sîretü'z-Zâtiyye. (t.y.). imamsadeq.org.
Es-Sîretü'z-zâtiyye. (t.y.). alhaeri.org.
- Fethî, A. E. (2016, Aralık 16). *İstihâreihay-i men ez râh-i eşrâk ve icâze-i bâtinî est*. mobahesat.ir.
- Garâmî, M. A. (1392a). *Dershây-i ez ulûmî'l-Kur'ân*. Mecmûa Âsar-i Âyetullâhi'l-Uzmâ Garâmî.
- Garâmî, M. A. (1392b). *Şenâhat-i Kur'ân*. Mecmûa Âsar-i Âyetullâhi'l-Uzmâ Garâmî.
- Hâirî, Kâzım el- Hüseyinî. (1401). *Edvârü hayâtî'l-insân fi'l-Kur'ân*. Dârü'r-Risâle.
- Hâirî, Kâzım el-Hüseyinî. (1431). *Mefâhîmu terbeviyye fî kıssati Yûsuf*. Dârü'l-Beşer.
- Hânmuhammedî, Y. (1390). *Tefsîr-i siyâsî Kur'ân der İrân-i Muâsır* [Doktora Tezi]. Dânişkâh-i Bâkır el-Ulûm, Mutâliât-i Siyâsî.
- Hûî, Ebû'l-Kâsım el-. (2009). *Et-Tenkîh fî şerhi'l-urveti'l-vuskâ* (Vols. 1-50). Müessesetü İhyâ Âsari'l-İmâm el-Hûî.
- Hûî, E.-K. el-. (1923). *Nefehâtü'l-i'câz*. Dârü'l-Müerrihi'l-Arabî.
- Hûî, E.-K. el-. (2009). *El-Beyân fî tefsîri'l-Kurân* (4. basım, C. 1). Müessesetü İhyâ Âsari'l-İmâm el-Hûî.
- Humeynî, R. (1392). *Tefsîr-i sureyi hamd*. Müesse-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-i İmâm.
- Hüccetî, M. B. (1360). *Pezûheşyi der târihi Kur'ân-ı Kerîm*. Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî.
- Hüccetî, M. B. (1981). *Se makâle der târihi tefsîr ve nahiv*. Binyâd-i Kur'ân.
- Hüccetî, M. B. (1987). *Esbâb-ı nüzûl*. Vezâret-i İrşâd-i İslâmî.
- Hüccetî, M. B. (1990). *Tahkîk havle İbn Abbâs ve mekânetihi fi't-tefsîri ve'l-meârifî'l-uhra*. Dârü'r-Ravda li-Tab'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.
- Hüccetî, M. B., & Şîrâzî, A. (1366). *Kâşif* (Vols. 1-15). Defter-i Neşri Ferheng-i İslâmî.
- İranlı Kur'an Alimi Seyyid Muhammed Bakır Hücceti Vefat Etti. (2025, Temmuz 4). *İqna*: Uluslararası Kur'an Haber Ajansı.

- Karadağ, A. (2019). Modern Dönemde Şîa'nın Kur'ân Tasavvuru. İçinde A. Ünlüsoy & S. Demir (Ed.), *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* (C. 1, ss. 173-197). İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Kâşânî, A. H. (t.y.). *Kütüb*. alkashani.ir.
- Lenkerânî, M. F. M. (1428). *Medhalü't-tefsîr*. Merkez-i Fıkhi el-Eimme-i'l-Ethâr.
- Ma'rifet, M. H. (1425). *Et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fî sevbihi'l-kâşib* (Vols. 1-2). el-Câmi'atü'l-Ravziyye li 'Ulûmi'l-İslâmiyye.
- Mezâherî, H. (1362). *Meâd der Kur'ân*. Şafak.
- Mezâherî, H. (1380). *Meârifu'l-İslâm der süre-i Yâsîn*. Şafak.
- Mezâherî, H. (1395). *Seyr-i sülûk*. Müessese-i Ferhengî Mutâ'âtî ez-Zehrâ.
- Mezâherî, H., Misbâh Yezdî, M. T., & Mûsevî Yezdî, A. E. (1362). *Pertevî ez imâmet ve velâyet der Kur'ân*. Mîkât.
- Min Hayâti Semmâha*. (t.y.). lankarani.com.
- Misbâh Yezdî, M. T. (t.y.). *Âsârü'l-Mektebe*. el-Mevkiu'l-İlâmi li-Âsâri Semmâhati Ayetullâh eş-Şeyh Muhammed Takî Misbâh Yezdî.
- Misbâh Yezdî, M. T. (1393). *Meârif-i Kur'ân (1-3)*. İnteşârât-ı Müessese-i Âmûzeşî ve Pejûheşî-yi İmam Humeynî.
- Misbâh Yezdî, M. T. (1426). *Meârifu'l-Kur'ân 1/2* (M. A.-M. Hâkânî, Çev.). Zevî'l-Kurbâ.
- Misbâh Yezdî, M. T. (1997). *El-Ahlâk fî'l-Kur'ân* (Vols. 1-3). Dâru'n-Neşri't-Tâbia li-Müesseseti İmam Humeyni.
- Misbâh Yezdî, M. T. (2015). *El-Harb ve'l-cihâd fî'l-Kur'ân*. Müessestü'l-İrfân li-s'Sekâfeti'l-İslâmiyye.
- Mutahharî, M. (1389). *Âşnayı bâ Kur'ân* (Vols. 1-14). Sadrâ.
- Mutahharî, M. (1445). *İnsân der Kur'ân*. Sadrâ.
- Müderrişî, M. T. (t.y.). *El-Mektebetü'l-Mer'iyye*. Mektebetü Semmâhati'l-Merci'i'l-Müderrişî.
- Müderrişî, M. T. (1377). *Tefsîr-i hidâyet* (Vols. 1-18). Âstâne-i Kudsi Radavî.
- Müderrişî, M. T. (1391). *El-Mer'e fî'l-müctemei'l-İslâmî* (3. Basım). Dâru's-Sâdık.

- Müderrişî, M. T. (1422). *Beyyinât min fıkhi'l-Kur'ân*. Merkezü'l-Asr.
- Müderrişî, M. T. (1424). *Buhûs fi'l-Kur'âni'l-hakîm*. Dârü'l-Muhibbi'l-Hüseyn.
- Müderrişî, M. T. (1429). *Min hedyi'l-Kur'ân* (Vols. 1-13). Dârü'l-Kâri.
- Müderrişî, M. T. (1431). *Beyyinât fi fıkhi'l-Kur'ân (Sûretu'n-Nûr)*. Dârü'l-Asr.
- Müderrişî, M. T. (1432). *Beyyinât fi fıkhi'l-Kur'ân (Suretü'l-Furkân)*. Dârü'l-Asr.
- Müderrişî, M. T. (1433). *Beyyinât min fıkhi'l-Kur'ân (Sûreti'l-Hâc)*. Dârü'l-Mahaccet'il-Beydâ.
- Müderrişî, M. T. (1434). *Beyyinât min fıkhi'l-Kur'ân (Suretü'l-Şuarâ)*. Dârü'l-Mahaccet'il-Beydâ.
- Müderrişî, M. T. (1994). *El-Kur'ân hikmetü'l-hayât*. Dârü'l-Kelime'ti'l-Tayyibe.
- Müellifât*. (t.y.). almazheri.org.
- Mürselov, M. (2009). Şii Müfessir Ebü'l-Kasım Hûi'nin Kıraat Anlayışı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 385-395.
- Öz, M. (2019). Tâlekânî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: C. Ek-2* (ss. 576-577). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rızâpûr, M. (2010). İmam Humeynî'nin Bakış açısından Kur'ân Tevilinin Yöntem ve Dayanakları (İ. Kunt, Çev.). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Biimsel Birikim)*, 10(3), 395-406.
- Sîretü Tâlekânî*. (t.y.). taleghani.org.
- Subhanî, C. (1432). *El-Menâhici't-tefsîr fî ulûmi'l-Kur'ân*. Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık.
- Subhanî, C. (1433). *Âyât-i müşkile-i Kur'ân*. Müessese-i İmâm Sâdık.
- Subhanî, C. (2010). *Mefâhîmu'l-Kur'ân* (Vols. 1-10). Müessesetü't-Târihi'l-Arabî.
- Subhanî, Cafer. (1428). *El-Kasasü'l-Kur'âniyye* (C. 2). Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık.
- Şîrâzî, A. (1991). *Hodâ ve ihtirâ'ât ez dîdegâh-ı ilm ve Kur'ân* (Vols. 1-6). Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslâmî.
- Tâlekânî: El-Âlim ellezî kâne yebhasü ani'l-hakîka. (2010, Eylül 12). *İbna.ir*.
- Tâlekânî, M. (1362). *Pertev-i ez Kur'ân* (Vols. 1-6). Şirket-i Sihâmî İntişâr.
- Zendeği nâme*. (t.y.). ayat-gerami.ir.